

BARTOSZ SZOLC-NARTOWSKI

ERROR IN NOMINE.
RZYMSKA MYŚL PRAWNICZA
I WSPÓŁCZESNE WYZWANIA

Copyright © Bartosz Szolc-Nartowski

Na okładce: The Discourse by Lawrence Alma-Tadema
Image courtesy of the Art Renewal Center® www.artrenewal.org

Projekt okładki i układu typograficznego: Wydawnictwo OD.NOWA
Opracowanie redakcyjne: Wydawnictwo OD.NOWA
Druk i oprawa: Drukarnia cyfrowa OSDW Azymut Sp. z o.o.

SPIS TREŚCI

Objaśnienie skrótów	5
Wprowadzenie	7
1. Przedstawienie problemu badawczego	7
2. Zakres i układ pracy	9
3. Podstawa źródłowa	11
A. Źródła prawne	11
B. Źródła pozaprawne	12
4. Literatura przedmiotu	12
5. Kwestie terminologiczne	14
Rozdział I. Ciało bez imienia? – studium nad naturą <i>error in nomine</i>	17
1. <i>Error in nomine</i> a kontrakt kupna-sprzedaży	17
2. <i>Error in nomine</i> u jurystów starszych od Ulpiana	23
3. <i>Dissentire in nomine</i> a <i>error nominis</i>	26
4. <i>Error in nomine</i> a przeniesienie posiadania	34
5. <i>Error in nomine</i> przy <i>stipulatio</i>	37
6. <i>Error in nomine</i> w prawie spadkowym	39
7. <i>Error in nomine</i> w późniejszym prawie cesarskim	47
8. Podsumowanie	51
Rozdział II. <i>Falsa demonstratio</i> a <i>error in nomine</i>	53
1. Świadczenie Marcjana	54
2. <i>Origo</i> zasady <i>falsa demonstratio non nocet</i>	55
3. Świadczenie Instytucji Justyniana	62
4. <i>Falsa demonstratio</i> u Gaiusa	68
5. Zastosowanie zasady do <i>demonstratio</i> zastępującej <i>nomen</i>	72
6. Podsumowanie	77
Rozdział III. <i>Controversia de nomine inter plures</i> – wyjaśnianie, sprostowanie i wykładnia postanowień testamentów dotyczących osób	79
1. Niejasność dyspozycji testującego	80
2. Autentyczna wykładnia testamentów	89
3. Zabiegi interpretacyjne	96
4. Podsumowanie	99
Rozdział IV. Historyczny rozwój <i>error nominis</i> – C. 6.24.14. Od biurokracji do praktyki	101
1. Świadczenie źródłowe	101
2. Metoda pracy <i>prudentes</i>	103
3. Hipotezy justyniańskie	107
4. Podsumowanie	111
Rozdział V. Błąd co do nazwy, <i>usus communis</i> , a zwyczajne językowe jednostki	113
1. Obowiązek poprawnego posługiwania się językiem łacińskim	114
2. Indywidualny język testatora	118
3. Nazwy rzeczy a imiona osób	130
4. Podsumowanie	137

Rozdział VI. <i>Error in nomine</i> w polskim prawie cywilnym	139
1. <i>Error in nomine</i> przy czynnościach <i>inter vivos</i>	139
2. <i>Error in nomine</i> a wykładnia testamentów	146
3. <i>Falsa demonstratio non nocet</i> a interpretacja testamentu	154
4. Podsumowanie	159
Zakończenie	161
Indeks źródeł	165
Wykaz literatury	171
Summary	177

OBJAŚNIENIE SKRÓTÓW

Ann. Palermo – Annali del Seminario Giuridico della Università di Palermo
Atti Congresso Verona – Atti del Congresso internazionale di diritto romano e di storia del diritto.
Verona 27-28-29-IX-1948
BIDR – „Bullettino dell’Istituto di diritto romano”
C. – *Codex Iustinianus*
c.c.i. – włoski kodeks cywilny
CPH – „Czasopismo Prawno-Historyczne”
D. – *Iustiniani Digesta*
FV. – *Fragmenta quae dicitur vaticana*
Gai – *Gai Institutiones*
I. – *Iustiniani Institutiones*
IherJb – „Iherings Jahrbücher für die Dogmatik des bürgerlichen Rechts”
Index – „Index. Quaderni camerti di studi romanistici”
IURA – „IURA. Rivista internazionale di diritto romano e antico”
k.c. – kodeks cywilny
k.p.c. – kodeks postępowania cywilnego
Labeo – „Labeo. Rassegna di diritto romano”
NNDI – Novissimo Digesto Italiano, Torino 1957
OSA – Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSN – Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna oraz Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych
OSNCP – Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Izba Cywilna i Pracy
OSNC-ZD – Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna
PS – *Pauli Sententiae*
PIC 1 – O. LENEL, *Palingenesia Iuris Civilis*, t. 1, Leipzig 1889
PIC 2 – O. LENEL, *Palingenesia Iuris Civilis* t. 2, Leipzig 1889
RE – *Realencyclopädie der classischen Altertumwissenschaft*
REHJ – „Revista de estudios histórico-jurídicos”
RIDA – „Revue internationale des droits de l’antiquité”
SA – Sąd Apelacyjny
SN – Sąd Najwyższy
SDHI – „Studia et documenta historiae et iuris”
Theoph. Par. – *Institutionum graeca paraphrasis Theophilo antecessori vulgo tribuita*
TK – Trybunał Konstytucyjny
TR – „Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis – Revue d’histoire du droit”
UE – *Ulpiani Epitome – Tituli ex corpore Ulpiani*
ZP UKSW – „Zeszyty Prawnicze Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego”
ZSS – „Zeitschrift der Savigny – Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung”

Inne skróty:

ad h.l. – *ad hunc locum*
nb. – numer brzegowy
przed Chr. – przed Chrystusem
po Chr. – po Chrystusie

WPROWADZENIE

1. PRZEDSTAWIENIE PROBLEMU BADAWCZEGO

Stwierdzić można z pewnym uproszczeniem, że w europejskich tradycjach prawnych wykształciły się dwa spojrzenia na problematykę błędu. Pierwsze ukazuje go w kontekście relacji między teorią woli, która analizuje intencję stron, biorąc pod uwagę kryteria podmiotowe, oraz teorią oświadczenia woli stron, która opiera się na kryteriach obiektywnych. Drugie ujęcie – angielskiego common law – każe spojrzeć na problematykę błędu przez pryzmat procesu. W systemie anglosaskim nieliczne uwagi teoretyczne dotyczące błędu powstały bowiem podczas lub na skutek sporów sądowych. Nie dość, że analizowano tu jedynie konkretne przypadki, to większość z nich dotyczyła umów handlowych, stąd szukano równowagi między reakcją na błąd a ochroną interesów handlowych¹.

Przy analizie regulacji prawnej błędu w prawie europejskim, nie tylko – jak się wydaje – prawie kontraktów, dokonuje się analizy prawnoporównawczej, sięgając do porządków prawnych poszczególnych krajów, dostrzega się zarówno podobieństwa, jak i różnice instytucjonalne, ale także prowadzi się badania w szerszym kontekście historyczno-prawnym, uwzględniając przez to zarówno źródła prawa rzymskiego, jak i jego recepcję oraz tradycję².

Poszukuje się także kryteriów, w oparciu o które udzielano lub odmawiano ochrony osobie działającej w błędzie. Tą drogą dociera się do pytań o wartości stanowiące podstawę poszczególnych rozstrzygnięć. Kwestia wartości jest o tyle aktualna, że te tradycyjnie ujmowane i dotychczas niekwestionowane: uczciwość, obowiązek mówienia prawdy, zastępowane są współcześnie ekonomicznymi analizami³. Ekonomiczne zaś schematy przemawiają niejednokrotnie na niekorzyść osoby działającej pod wpływem błędu.

Skoro bada się wartości, których realizacji służą regulacje w poszczególnych systemach prawnych, tak i celowe wydaje się postawić pytanie o wartości, którymi kierowano się w starożytnym Rzymie. Oczywiście, słowo wartości należałoby rozumieć stosunkowo szeroko, nie tylko w obszarze moralnym. Znaczenie prawa rzymskiego dla

---

¹ R. SEFTON-GREEN, *General Introduction*, [w:] *Mistake, Fraud and Duties to Inform in European Contract Law*, ed. R. Sefton-Green, Cambridge 2005, s. 8.

² M.J. SCHERMAIER, *Mistake, misrepresentation and precontractual duties to inform: the civil law tradition* [w:] *Mistake...*, s. 39 i n.

³ R. SEFTON-GREEN, *General...*, s. 13.

tradycji europejskiej wydaje się niekwestionowane⁴. Nie chodzi tu tylko o rozumienie prawa rzymskiego jako punktu wyjścia, może także o ukazanie kontrastu między tamtym społeczeństwem a naszym, ale również o ukazanie relacji między wartościami uznawanymi społecznie czy indywidualnie za godne ochrony a udzielaniem ochrony przez prawo. Być może wbrew niektórym nazwom czy definicjom wciąż uprawiamy ten sam dyskurs?

Jednym z zagadnień analizowanych przez Rzymian, była kwestia relacji między rzeczą (*corpus*) a jej nazwą (*nomen*). Dyskusje prowadzone przez gramatyków, filozofów znajdowały swoje odbicie także w poglądach jurystów. I odwrotnie, próby definicji słów, wyrażone w dziełach jurystów poglądy, siłą autorytetu przytaczane były w dysputach filozoficznych⁵.

O powinnościach językowych obywatela rzymskiego mówiono czasem słowami dosadnymi. W pierwszej połowie II w. po Chr. filozof Favorinus, wedle przekazu Aulusa Gelliusa, twierdził: *civibus Romanis Latine loquentibus rem non suo vocabulo demonstrare non minus turpe est quam hominem non suo nomine appellare* – „obywatelowi rzymskiemu nazwać rzecz w języku łacińskim niewłaściwym słowem, jest nie mniej wstydlive, niż nazwać kogoś nie swoim imieniem”⁶.

Poglądy na temat prawidłowości użycia nazw musiały znaleźć swoje odzwierciedlenie w rozstrzygnięciach jurystów. Źródła wskazują, że był to problem wyraźnie dostrzegany w Rzymie. Jakimi przesłankami kierowali się juryści rozstrzygając dane przypadki?

Niewątpliwie, co najmniej od I w. przed Chr. trwała dyskusja, na ile przy ocenie czynności prawnych brać pod uwagę wolę dysponenta⁷. Z jednej strony twierdzono przy interpretacji postanowień legatów, że nazwy pełnią jedynie rolę służebną: [...] *quorsum nomina ... nisi ut demonstrarent voluntatem dicentis* – „po cóż nazwy rzeczy, jeśli nie dla ukazania woli mówiącego” – argumentował jurysta Tuberon⁸. Twierdzenia takie spotykały się jednakże z krytyką: [...] *non videri quemquam dixisse, cuius non suo nomine usus sit* – „nie uważa się, aby mówił ten, kto nie używa odpowiedniej nazwy do rzeczy”, i dalej: [...] *prior atque potentior est quam vox mens dicentis, tamen nemo sine voce dixisse existimatur* – „mimo że myśl jest pierwsza i ważniejsza niż głos ją wypowiadający, jednakże nieujawniona na zewnątrz w słowach nie ma żadnego znaczenia” – przekonywał z kolei Celsus⁹.

⁴ Por. W. DAJCZAK, T. GIARO, F. LONGCHAMPS DE BÉRIER, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2009, s. 19-21, 545-553.

⁵ Gell. 4.1.16-17; 4.1.20-23; 4.2.1-15.

⁶ Gell. 4.1.18.

⁷ H. KUPISZEWSKI, *Prawo rzymskie a współczesność*, Warszawa 1988, s. 185-187, 222-223.

⁸ D. 33.10.7.2 (Celsus libro nono decimo digestorum).

⁹ *Ibidem*.

Ta dyskusja i kontrowersja miała swój odpowiednik w prawie kontraktów, gdzie problem relacji między *nomen* a *corpus* ukazany jest przede wszystkim w dwóch tekstach autorstwa Ulpiana, zawartych w komentarzu do dzieł Masuriusza Sabinusa. Pierwszy dotyczy konsensualnego kontraktu kupna-sprzedaży: *plane si in nomine dissentiamus, verum de corpore constet, nulla dubitatio est, quin valeat emptio et venditio: nihil enim facit error nominis, cum de corpore constat* – „oczywiście, jeśli mamy rozbieżne wyobrażenia co do nazwy, zaś zgadzamy się co do przedmiotu, nie ma wątpliwości, że kupno-sprzedaż jest ważne: błąd co do nazwy bowiem nie szkodzi, jeśli tylko przedmiot [czynności] jest ustalony”¹⁰. Drugi – formalnego aktu stypulacji: *Si in nomine servi, quem stipularemur dari, erratum fuisset, cum de corpore constitisset, placet stipulationem valere* – „postanowiono, że stypulacja jest ważna, jeśli tylko strony ustaliły osobę niewolnika [będącego przedmiotem czynności], chociaż miał miejsce błąd co do jego imienia”¹¹.

Lektura już tylko cytowanych tu tekstów skłania do zadania kilku pytań, na które w niniejszej pracy chciałbym znaleźć odpowiedź: dlaczego *error in nomine* jest nieistotny dla bytu i treści czynności prawnej? Skąd w ogóle wiemy, że zachodzi przypadek *error in nomine*? Czy strony musiały zgodnie oświadczyć, że zachodzi przypadek błędu? Czy jedna ze stron mogła skutecznie powołać się na fakt błędu? Na czym w istocie polega rozróżnienie między *error in nomine* a *error in corpore* i czy przy czynnościach *inter vivos* i *mortis causa* kryteria rozróżnienia są jednakie? Wszystkie te pytania przecina jedno: o historyczny rozwój poglądów rzymskiej jursprudenckiej, a potem o spojrzenie prawników czasów Justyniana.

Stawiając kwestię natury *error in nomine*, a nie błędu w ogólności, chciałem pójść mniej utartą ścieżką, sięgając jednak cały czas do pytania-rdzenia, a mianowicie o zakres ochrony woli osoby dokonującej czynności. W szczególności warto zainteresować się kryteriami ograniczeń tej ochrony, mając cały czas na uwadze, że juryści rzymscy w ramach *ius controversum* mogli mieć różne w tej mierze opinie. Jakie poglądy ustalono i czy przy różnych instytucjach były one oparte o te same kryteria, pokazać może jedynie szczegółowa analiza materiału źródłowego.

2. ZAKRES I UKŁAD PRACY

W rozdziale pierwszym staram się wyjaśnić, jakie jest miejsce *error in nomine* pośród innych kategorii błędu, w szczególności przedstawić istotę relacji z *error in corpore*. Zbadane zostaną źródła dotyczące znaczenia tego typu błędu przy kontrakcie kupna-sprzedaży, stypulacji, a także przy czynnościach *mortis causa*: ustanowieniu

¹⁰ D. 18.1.9.1 (Ulpianus *libro vicensimo octavo ad Sabinum*).

¹¹ D. 45.1.32 (Ulpianus *libro quadragensimo septimo ad Sabinum*).

dziedzica i legatach. W rozdziale drugim przedstawione zostaną związki *error in nomine* z regułą *falsa demonstratio non nocet*. Starał się będę odpowiedzieć na pytanie: czy prawnicy rzymscy okresu klasycznego dopuszczali w rozrządzeniach testamentowych opis osoby fizycznej w inny sposób niż podanie imienia? Jeśli tak, na ile musiał on być precyzyjny? A gdyby był błędny, w jaki sposób ustalano osobę dziedzica, legatariusza, czy wreszcie niewolnika będącego przedmiotem zapisu? Odpowiedź na to pytanie może być pomocna przy uchwyceniu momentu historycznego, w którym prawnicy zaczęli uwzględniać problematykę związaną z błędem co do imienia, nadto – służyć może ukazaniu metod, jakimi się posługiwali i wartości, jakimi przy wydaniu poszczególnych rozstrzygnięć kierowali się juryści. Jeśli uznać podobieństwo reguł rządzących *error in nomine* i *falsa demonstratio*¹², dokonać można rekonstrukcji *rationes*, których brak w zachowanych tekstach dotyczących błędu co do imienia. Odpowiedzi na pytanie, dlaczego juryści rzymscy mogli uznać *error in nomine* za nieistotny, poszukiwać można także w rozstrzygnięciach dotyczących dyspozycji nieprecyzyjnych, niejasnych, sprzecznych ze sobą. Dlatego w rozdziale trzecim omówione zostaną rozstrzygnięcia jurystów rzymskich w zakresie wyjaśniania i interpretacji nieudanych oświadczeń co do imion osób w testamentach i zapisach, w szczególności w zakresie tzw. *controversia inter plures*. Czy ustalając osobę dziedzica, legatariusza, niewolnika, można było prowadzić dowody ponad to, co zostało wyrażone w samym testamencie? Czy testator mógł wyjaśnić niezrozumiałe postanowienia legatu, czy musiał poczynić nowy? W rozdziale czwartym analizuję szczególnie przypadek – Justynian w jednej ze swych konstytucji z 531 roku – C. 6.24.14 kwestionował rozstrzygnięcie jurystów klasycznych, uznających określony stan faktyczny za *error nominis*. W rozdziale piątym spróbuję udzielić odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób wykształcone w Rzymie zasady prawidłowego użycia języka łacińskiego miały wpływ na rozstrzygnięcia jurystów z zakresu *error in nomine*. Czy stwierdzenie odmiennych zwyczajów testatora, który tak jak w życiu codziennym, w testamencie użył innej nazwy w stosunku do rzeczy, może mieć wpływ na ważność dyspozycji? Czy w rozstrzygnięciach jurystów rzymskich wola jednostki była wartością podlegającą ochronie, czy decydował powszechny sposób użycia nazwy? Rozdział piąty kończą rozważania co do tego, jaka wedle Rzymian była natura nazw i czy do wszystkich nazw można było błędzić. W rozdziale szóstym przedstawiam uwagi dotyczące znaczenia rozstrzygnięć związanych z *error in nomine* we współczesnym polskim prawie cywilnym. Rozdział ten i całą pracę wieńczą rozważania dotyczące współczesnego pojmowania reguły *falsa demonstratio non nocet* w kontekście zagadnień związanych z interpretacją testamentów.

---

¹² Wspomina o nim Justynian w Instytucjach - I. 2.20.29-30.

ISBN 978-83-67523-27-1